

С. І. Пічкуренко, доцент кафедри оперативно-пошукової роботи та документування факультету підготовки кадрів спеціальних підрозділів Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

**ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗАХОДІВ
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ,
ЩО ЗДІЙСНЮЮТЬ ОПЕРАТИВНІ ПРАЦІВНИКИ
ПІДРОЗДІЛІВ СЛУЖБИ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКИ
МВС УКРАЇНИ**

Розглянуто завдання, функції, спеціальні права, психологічні особливості та основні вимоги до заходів оперативно-розшукової діяльності, що здійснюють працівники оперативних підрозділів служби внутрішньої безпеки МВС України.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність; служба внутрішньої безпеки; оперативні підрозділи; психологічне забезпечення оперативно-розшукових заходів.

Боротьба зі злочинністю на сучасному етапі, зокрема з її організованими формами, для яких усе більш притаманними є консолідація, конспірація та жорстокість злочинних елементів, високий організаційний рівень підготовки та вчинення злочинів, використання для власного прикриття корумпованих представників державної влади й управління, у тому числі серед працівників правоохоронних органів, зокрема органів внутрішніх справ, активна протидія правоохоронним органам, застосування не тільки фізичного опору, зброї і новітньої техніки, а й психологічних технологій потребує значної активізації оперативно-розшукової роботи ОВС не тільки як системи гласних і негласних заходів [1], а й як освоєння працівниками оперативних підрозділів найпрогресивніших оперативно-розшукових заходів і засобів, а також пошуку нестандартних методів успішного виконання завдань оперативно-розшукової діяльності, з урахуванням функціональної та психологічної структур злочинної групи, міжособистісних відносин, мотивації діяльності тощо [1, с. 7, 156–157].

На нашу думку, насамперед це стосується служби внутрішньої безпеки (СВБ) МВС України. Виконання завдань, які стоять перед цією службою на сучасному етапі, органічно пов'язано з використанням СВБ МВС України широкого спектра спеціальних знань під час здійснення оперативно-розшукових

заходів, що перебувають на межі правових та інших наук, що і зумовлює актуальність обраної теми.

Мета дослідження – на основі аналізу науково-теоретичних поглядів психології оперативного-розшукової діяльності (ОРД) та практичної діяльності оперативних підрозділів ОВС визначити основні професійно-психологічні вимоги до заходів ОРД, що здійснюють оперативні працівники СВБ МВС України.

Аналіз юридичної і психологічної літератури з проблем використання спеціальних психологічних знань в оперативно-розшуковій діяльності, результати дослідження та узагальнення нагромаджених емпіричних матеріалів дають підстави стверджувати, що оперативно-розшукова діяльність, зокрема з попередження і розкриття злочинів, потребує від оперативного працівника не тільки наявності знань наук юридичного циклу та спеціальних дисциплін, умінь і навичок, що формуються при їх вивченні, а й знання та застосування законів психології.

За допомогою психологічної науки, застосування оперативними підрозділами міждисциплінарного наукового підходу, тобто використання в пізнавальному та практичному аспектах в ОРД окремих категорій, положень, методик, емпіричних та експериментальних даних і висновків багатьох наук можна розробити заходи щодо нейтралізації дії негативних чинників, зменшення ризику помилки під час пошуку, сприймання й оцінювання фактів практичними працівниками [2].

Особливого значення для СВБ МВС України набуває проблема вивчення психологічних особливостей оперативного-розшукової діяльності під час виконання функцій служби та визначення основних психологічних вимог до оперативного-розшукових заходів, що здійснюються працівниками служби внутрішньої безпеки під час виконання своїх специфічних завдань.

Питання використання спеціальних психологічних знань в оперативно-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ здавна цікавили і теоретиків, і практиків (криміналістів і науковців у галузі теорії ОРД як у радянський, так і пострадянський період).

В Україні розроблено та втілено у життя:

систему психологічного забезпечення діяльності пенітенціарних установ і слідчих ізоляторів, у тому числі науково-методичні розроблення та їх практичне застосування в інтересах виправно-трудових колоній за програмами автоматизованого розподілу засуджених (В. Г. Андросюк, О. Я. Зирянов, Ю. Б. Ірхін, Г. П. Костюк, А. М. Носенко, О. В. Шаповалов та ін.);

утворено службу психологічного забезпечення вищих навчальних закладів МВС СРСР (1989–1990 рр.) та створено самостійні кафедри психології у НАВС України 1991 р. (В. Г. Андросюк, М. О. Гордуз, Л. І. Казміренко, В. С. Медведєв, Є. М. Моїсєєв);

створено відділ розробки методики професійного добору особового складу та його психологічних відносин з населенням (В. І. Барко, Н. С. Гук, О. В. Шаповалов);

викладання у вищих навчальних закладах МВС України психології ОРД.

Питання психології оперативно-службової діяльності досліджують науковці та практичні працівники: М. І. Ануфрієв, Б. І. Бараненко, В. І. Барко, Є. О. Дідоренко, О. Ф. Долженков, О. О. Дульський, Г. Є. Запорожцева, Я. Ю. Кондратьєв, В. Д. Сущенко, О. В. Шаповалов, Г. О. Юхновець та ін.

Передусім дослідження здійснювалися за такими напрямками: забезпечення особистої безпеки працівників ОВС; дії працівників міліції при виникненні загрози їх життю та здоров'ю; використання психологічних знань у діяльності керівників ОВС; опрацювання психологічних основ діяльності та відповідних професіограм керівника міськрайоргану міліції, слідчого, оперативного працівника, дільничного інспектора міліції та ін.

На підставі теоретичних та прикладних напрацювань і набутого досвіду в МВС України 1997 р. розроблено концепцію психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів і підрозділів внутрішніх справ, затверджено Положення “Про службу психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів та підрозділів внутрішніх справ України”, організовано систему підготовки психологів у вищих навчальних закладах МВС та розгорнуто науково-дослідну роботу з питань психологічного забезпечення.

Наявні вітчизняні публікації, різні за ступенем повноти вірогідності, деякою мірою висвітлюють суть і значення теорії й практики ОРД різних явищ, подій і чинників психологічного характеру.

Теоретичні і практичні напрацювання щодо психологічного забезпечення оперативно-розшукової діяльності СВБ МВС України та вивчення особливостей діяльності служби, зокрема психології оперативно-розшукових заходів, здійснюється неповним обсягом, що і підтверджує актуальність вибраного дослідження.

ОРД – єдина система суб'єктів, об'єктів, а також детермінованих відповідним чином заходів і засобів цієї діяльності. Головним же у психології ОРД є психіка людини, що залучена до цього діяльнісного процесу [1, с. 18]. Остання при цьому визнається як суб'єкт свідомої (соціально-позитивної або негативної) діяльності як індивіда із сталою системою психологічних якостей, що формується і виявляється у згаданих діяльності [3, с. 24; 4, с. 178].

Отже, на нашу думку, доцільно розглядати психологічні особливості здійснення ОРД СВБ МВС України через призму завдань, що стоять перед службою внутрішньої безпеки, функціональних обов'язків оперативних працівників та наданих прав для їх реалізації.

Головними завданнями підрозділів внутрішньої безпеки в сучасних умовах є:

організація і координація заходів щодо захисту працівників ОВС від перешкоджання виконанню покладених на них службових обов'язків, а також від посягань на життя, здоров'я, житло і майно працівників міліції та їх близьких родичів, пов'язаних з їх службовою діяльністю;

захист системи МВС, за якої забезпечується її стабільне функціонування; попередження та виявлення фактів учинення корупційних і злочинних діянь працівниками ОВС; запобігання призначення на службу до ОВС осіб, які мають злочинні та корисливі наміри, а також протидія спробам участі працівників міліції у протиправній діяльності [5–8].

Основні функції працівників оперативних підрозділів СВБ ГУБОЗ МВС України полягають у реалізації складної системи законодавчо передбачених гласних і негласних пошукових, розвідувальних (у сучасних умовах до певної міри) і контррозвідувальних заходів. Останні здійснюються з застосуванням оперативно-технічних засобів і спрямовуються на виконання завдань ОРД, що стоять перед службою внутрішньої безпеки.

Від оперативності, повноти та юридичної грамотності, зокрема у психології ОРД працівників кримінальної міліції, у тому числі СВБ МВС України, залежить швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних і притягнення їх до відповідальності [9].

ОРД з позиції психології є певною системою психологічних закономірностей, зв'язків і відносин, які стосуються різних аспектів цієї діяльності та особистості її суб'єктів і об'єктів, мають переважно

психологічну природу й психологічно зумовлену змістовну структуру, підпорядковані загальним принципам і положенням психології та підвладні науково-практичним методам психологічного аналізу, діагностики й інтерпретації, а також психологічного упровадження та відповідної корекції під час інтегрування з іншими науково-практичними знаннями (соціальними, управлінськими, оперативно-розшуковими, кримінально-правовими, кримінально-процесуальними, криміналістичними та ін.) утворюють відокремлену галузь прикладної психології оперативно-розшукової діяльності ОВС [10, с. 12–22].

Різні напрями і види ОРД відрізняються один від одного своєю особливою спрямованістю, специфічними завданнями, особливими об'єктами, засобами, методами, способами та прийомами практичних дій. У цьому криється одна з найважливіших психологічних закономірностей ОРД, а саме те, що її видова характеристика зумовлює коло особливих психологічних вимог, які пред'являють до виконавців окремих ОРЗ.

Поділяємо думку Б. Бараненка, що оперативно-розшукові заходи слід розуміти як законодавчо визначені організовані дії або їх сукупність [11] з боку суб'єктів ОРД з використанням як гласних, так і негласних засобів, а також методів, способів і прийомів, спрямованих на реалізацію конкретних завдань і досягнень цієї діяльності.

До методів ОРД, які використовують підрозділи СББ, належать розвідувальне опитування, оперативна установка, візуальне спостереження, особистий пошук, оперативний огляд, агентурний метод.

Психологічна інтерпретація оперативно-розшукових заходів має два аспекти їх наукового і практичного розгляду: загальний (потенційні психологічні чинники, притаманні оперативно-розшуковим заходам узагалі) і особливий (особливі психологічні чинники, характерні для окремих оперативно-розшукових заходів).

Психологічний зміст заходів ОРД визначає певні вимоги щодо їх практичного проведення. Вони полягають в урахуванні специфічних цілей, мотивів, засобів, способів, прийомів та ін. психологічних особливостей здійснення конкретних оперативно-розшукових дій відповідними суб'єктами оперативно-розшукової діяльності. Причому йдеться не про спрощене взяття до уваги оперативниками окремих психологічних закономірностей, а про виявлення їх дійсного вияву (негативного чи позитивного щодо виконання завдань ОРД) на рівні особливостей психології суб'єктів і об'єктів ОРД.

На нашу думку, особливістю здійснення конкретних оперативно-розшукових заходів працівниками підрозділів СВБ є специфічність об'єкта оперативної уваги працівників СВБ.

Узагальнюючи практичний досвід та наукові розроблення із цієї проблеми, відповідно до завдань, що стоять перед службою, дійшли таких висновків: загальним об'єктом оперативно-розшукової діяльності СВБ МВС у сфері боротьби зі злочинністю є саме злочинність в органах внутрішніх справ, у її системному уявленні (загальний стан і структура злочинності в ОВС, явища, що викликають оперативний інтерес, та ін.). Мається на увазі не вся злочинність, а її певне зростання, яке найбільш наближене до мети й завдань СВБ МВС. Безпосередньо ж об'єктами у цій сфері слід уважати осіб (окремих індивідів – працівників міліції), відносно яких отримано та зафіксовано достатньо інформації про їх причетність до злочинів, що готуються або вчинені невстановленими особами, а також про інші правопорушення в ОВС.

Основу пізнання психології безпосередніх об'єктів служби внутрішньої безпеки становлять психологічне вивчення й діагностування особистості певних осіб, які й визнані такими об'єктами. У зв'язку з цим, слід акцентувати увагу на розкритті внутрішніх психологічних чинників, що знаходяться на межі мотиваційної сфери й установок особистості, конкретної життєвої ситуації й певних умов навколишнього середовища та пов'язаних з безпосереднім виникненням злочинних намірів, пошуку шляхів, засобів і способів їх здійснення та ін.

Особливість об'єкта оперативної уваги працівників СВБ МВС України становить психологічне вивчення й діагностування особистості працівника міліції, де необхідно акцентувати увагу на розкритті його психології з урахуванням правоохоронної діяльності.

Так, виділяючи в рамках загальної психологічної структури ОРД психологію суб'єктів ОРД, слід звернути увагу на те, що тут йдеться про особистісні психологічні властивості, які найбільше відповідають вимогам професійної діяльності працівників оперативних підрозділів СВБ.

Оперативно-розшукова діяльність у СВБ МВС України пред'являє високі та різні вимоги до працівника СВБ.

Узагальнення практичного досвіду та наукових розроблень із цієї проблеми надає можливість виділити основні професійно важливі якості, необхідні для успішного виконання оперативно-розшукової діяльності працівниками підрозділів внутрішньої безпеки:

комунікативні якості та вміння, інтелектуальні якості, вольові якості, емоційні властивості та ін. [12, с. 18–20].

Нині у сучасній теорії ОРД уже опрацьовано низку аспектів психології особистості суб'єктів ОРД. Проте основною вадою в цьому є мінімальний обсяг конкретної наукової інформації про закономірності впливу психіки цих суб'єктів на результати їх діяльності і, навпаки, про закономірності впливу особливостей діяльності та її результатів на психіку суб'єктів ОРД [13, с. 42–54].

Науково-практичне психологічне забезпечення ОРД СВБ МВС України надасть можливість виконання специфічних завдань, що стоять перед службою з організації і координації заходів щодо захисту працівників ОВС, захисту системи Міністерства внутрішніх справ, попередження та виявлення фактів учинення корупційних і злочинних діянь працівниками органів внутрішніх справ, запобігання призначень на службу в органи внутрішніх справ осіб, які мають злочинні та корисливі наміри, а також протидії спробам участі працівників міліції у протиправній діяльності [6–8].

Кожна професія характеризується низкою ознак, за якими вона різниться з іншими. Служба в ОВС України проходить в особливих умовах вимагає не тільки значних фізичних, моральних і емоційних зусиль, а й постійної готовності діяти з високою динамічністю і в непередбачуваних та не прогнозованих обставинах [10; 14]. Особливо це стосується оперативних працівників СВБ МВС України.

Психологічне забезпечення діяльності працівників міліції СВБ МВС України – це комплекс цілеспрямованих заходів щодо професійної організації їх роботи, професіонального психологічного добору і психологічного супроводження оперативно-розшукової діяльності з урахуванням їх специфічного об'єкта.

Детальне вивчення науковцями вимог щодо психології оперативно-розшукових заходів ОРД СВБ МВС України та розроблення методичних і практичних рекомендацій, на нашу думку, надасть можливість повним обсягом використовувати надані права оперативним підрозділам для виконання поставлених перед службою завдань, особливо для захисту працівників ОВС, забезпечення безпеки оперативних працівників під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, захисту системи МВС від проникнення в ОВС членів організованих злочинних угруповань, ефективно документувати злочинні дії розроблюваних.

Список використаних джерел

1. Психологія здійснення проникнення негласних працівників до ОЗУ : наук.-практ. посіб./ Бараненко Б. І., Дідоренко Е. О., Долженков О. Ф. та ін. ; за ред. Я. Ю. Кондратьєва, Е. О. Дідоренка. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. – 292 с.
2. Хомколов В. П. Курс советской криминологии / Хомколов В. П. – М., 1985. – Т. 1. – С. 50–69.
3. Общая психология. – М., 1981. – С. 24.
4. Психологічний словник. – М., 1983. – С. 178.
5. Про створення підрозділів внутрішньої безпеки : наказ МВС України від 31 лип. 1992 р. № 452.
6. Про додаткові заходи щодо посилення протидії корупційним проявам серед працівників органів внутрішніх справ : наказ МВС України від 30 серп. 2003 р. № 960.
7. Про реорганізацію підрозділів внутрішньої безпеки ГУБОЗ МВС України : наказ МВС України від 12 берез. 2007 р. № 71.
8. Про затвердження нормативно правових актів з питань діяльності Служби внутрішньої безпеки ГУБОЗ МВС України : наказ МВС України від 22 квіт. 2010 р. № 144.
9. Режим доступу :
<http://www.ebk.net.ua/Book/SptpoU/3-4/323.htm>
10. Бараненко Б. І. Психологія оперативно-розшукової діяльності. Загальна частина : навч. посіб. / Б. І. Бараненко // МВС України, Луган. акад. внутр. справ ім. 10-річчя незалежності України ; за ред. Е. О. Дідоренка, Я. Ю. Кондратьєва. – Луганськ : РВВ ЛАВС, 2003. – 272 с.
11. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135– XII // Відомості Верховної Ради (ВВР) України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
12. Ірхін Ю. Б. Психологічна підготовка працівників оперативних підрозділів : навч. посіб. / Ірхін Ю. Б. – К : РВЦ КНУВС, ДП “Друкарня МВС”, 2007. – 96 с.
13. Прыгунов П. Я. Психологическое обеспечение специальных операций: Оперативное внедрение : учеб. пособие / Прыгунов П. Я. – К. : КНТ, 2006. – 472 с. (Серия : Мир глазами спецслужб).
14. Ковальська В. Психолого-педагогічне та кадрове забезпечення діяльності ОВС / В. Ковальська, О. Бандурка // Вісник Академії управління МВС. – № 4. – 2009. – К. : Акад. управління МВС, 2009. – С. 127–134.